

ÇEVRESEL KAPİTALİZM VE KRİZ

Çiğdem ŞAHİN*

Özet

1980 sonrası dünya ekonomik sistemi tamamen değişti; Ulusal pazarlar dışa açıldı; Dünyada tek bir küresel Pazar oluştu. Her ülkede neo-liberal politikalar uygulanmaya başladı. Finans Sermaye dünya kapitalizminin belirleyici gücü haline geldi. Refah devleti çöktü; ulus-devletin ekonomi üzerindeki egemen gücü azaldı. Bu süreçte 'çevresel kapitalizm' gelişmiş kapitalizmin çıkarlarına göre yeniden yapılandırıldı. Sürecin sonunda küresel bir kriz ortaya çıktı. Tüm dünyada istihdam azaldı; işsizlik ve yoksulluk arttı; ülkelerin bütçe açıkları büyüdü; üretim kapasiteleri küçüldü. Bu çalışmada bu süreçte oluşan çevresel kapitalizmin krizi 'Fransız düzenleme kuramı kapsamında' anlatılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Düzenleme Kuramı, Birikim Rejimi, Düzenleme Tarzı, Çevresel Fordizm, Çevresel Kapitalizm

Peripheral Capitalism And Crisis

Abstract

The world economic system completely changed after 1980. The national markets turned into open markets and only one global market occurred around the world. Neo-liberal policies started to be applied in every countries. The financial capital became dominant power of the world capitalism. The welfare state collapsed and hegemonic power of the national state diminished over economies. In this process the peripheral capitalism was re-built according to interests of the developed capitalism. In the result of this process, a global crisis occurred. The employment reduced around the world; the unemployment and poverty increased. The budget deficits of countries became larger; the production capacities of the economies shrank. In this study the crisis which occurred in peripheral capitalism in this process will be told with concept of the France Regulation Theory.

Keywords; Regulation Theory, Accumulation Regime, Mode of Regulation , Peripheral Capitalism, Peripheral Fordizm

* Yard. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü Öğretim Üyesi.

GİRİŞ

Günümüzde küresel ölçekte yaygınlaşmakta olan krizi, kapitalizmin 1929 dünya krizinden sonra yaşadığı en büyük kriz olarak tanımlamak mümkündür. Hatta bu krizin 1929 krizinden de ciddi bir kriz olduğunu düşünenler oldukça fazladır. Bu makalenin amacı söz konusu krizin ‘çevresel kapitalizm’ üzerindeki etkileri ve sonuçları üzerine genel bir değerlendirme yapmak ve bu şekilde ‘merkez’ dışındaki dünyada krizin görüntüsünün geniş açıdan fotoğrafını çekmektir. Bunu yaparken ‘çevresel kapitalizm’ kapsamına girebilecek bütün ülkeleri böylesi sınırlı bir çalışmada ele almak mümkün olamayacağı için sadece temsil kabiliyeti olan ve de belirgin özellikleriyle ön plana çıkan ‘çevre’ ülkeleri anlatım için tercih edilecektir. Böylece global krizin çevresel kapitalizmdeki önemli yansımaları hakkında genel bir tespit yapılmış olacaktır. Çalışmada önce ‘kriz’ kavramının bir açılımı yapılacak, farklı kriz yaklaşımlarının varlığının ne anlama geldiği açıklanacak, daha sonra da çalışmada kullanılacak kuramsal çerçeve olan ‘düzenleme kuramı’ ve ‘kriz yaklaşımı’ tanıtılacaktır. Bu arada ‘çevresel kapitalizm’ dediğimizde bunun merkezden bağımsız bir yapı olarak mı yoksa merkezle bağlantılı bir süreç olarak mı ele alınması gerektiği yine çalışmamızın çerçevesini çizen düzenleme kuramınca belirlenecektir. Çalışmanın ana bölümünde ise ‘çevresel kapitalizm ve kriz’ konusu değişik ülkelerden değişik örnekler seçilerek genel bir fotoğraf olarak sunulacaktır. Sonuç bölümünde bu fotoğrafın temel özellikleri özet olarak sunulacaktır.

Kriz Kavramı Üzerine Bir Açılım

Bilindiği gibi kriz konusu farklı yaklaşımlarda farklı şekilde değerlendirilebilecek çok boyutlu bir konudur. ‘Ekonomik kriz’, ‘siyasi kriz’, ‘kimlik krizi’, kültürel kriz gibi değişik konu başlıklarında çok farklı kriz tartışmaları olabileceği gibi, ‘geleneksel yaklaşımda kriz’, ‘neo-liberal yaklaşımda kriz’, ‘Marksist yaklaşımda kriz’ gibi değişik teorik çerçevelerde değişik kriz kuramları da söz konusu olabilmektedir. Ayrıca ‘gelişmiş kapitalizmde kriz’, ‘çevresel kapitalizmde kriz’ gibi ‘gelişmişlik’ ve ‘azgelişmişlik’ kategorileri göz önünde bulundurularak yapılan kriz çözümlenmeleri de vardır. Bizim bu çalışmadaki çerçevemiz genel olarak ‘Çevresel kapitalizm ve kriz’ olarak sınırlandırılmıştır. Ama bunun gelişmiş kapitalizmdeki krizden bağımsız olabileceği de düşünülmemektedir. Aksine bütün ekonomilerin birbirine bağımlı hale geldiği günümüz dünyasında artık dış çevreden soyutlanmış ülkesel ya da bölgesel olarak tek başına gerçekleşmiş olgulardan bahsetmek pek mümkün değildir. Bir ekonomide veya bölgede gelişen olaylar, zincirleme bütün dünya ülkelerine kolayca yayılabilmektedir. Bunun içindir ki bugün global bir krizden bahsedilmektedir. Bu açıdan çalışmamızda iç ve dış dinamiklerin sürekli olarak etkileşim içinde olduğu ama belirleyici olanın, başat olanın, -dünya işbölümünün koşullarını da kendisi belirlediği için- gelişmiş kapitalizm olduğu varsayımı önceden kabul edilmektedir. Bu yaklaşımımızla örtüştüğü için de çalışmada yöntem olarak Fransız düzenleme kuramının yaklaşımı benimsenmektedir. Düzenleme kuramı ‘ekonomide görünmez el’ mitini kabul etmez; yani ekonominin arz ve talep yasasına göre müdahalesiz kendiliğinden dengeye gelebileceği anlayışını reddeder. Bu açıdan düzenleme kuramı klasik iktisada eleştirel olarak yaklaşır ve kriz olgusunu kapitalizme dışsal bir etken olarak değil bizzat kapitalizmin iç ilişkilerinin yarattığı bir olgu olarak ele

alır. Bu anlamda kapitalizmde krizler yapısaldir ve sistem her krize girdiğinde varlığını sürdürebilme koşullarını yeniden yaratmak zorundadır. Bunun için her kriz döneminde -ki bu dönemler aynı zamanda bir birikim rejiminden diğer birikim rejimine geçiş dönemleridir- ekonomiye müdahale edilmelidir ve birikim rejiminin yeni koşullarına uygun yeni düzenlemeler hayata geçirilmelidir. Bu düzenlemelerde devletin rolü çok önemlidir. Devlet hem düzenleyen hem düzenlenebilen olduğu için, bir yandan düzenlemelere içkinken diğer yandan da düzenlemelerin dışına bağımsız bir varlığa sahiptir. Üretim ilişkilerini egemen sınıfların çıkarlarına işletecek şekilde hem kendisi düzenlemeye tabi tutulur hem de bu düzenlemelerin bir kısmını kendisi üstlenerek egemen sınıflarla işbirliğinde bulunur. Uluslararası sistem açısından da hakim işbölümünün gereklerine göre merkez ve çevre ilişkilerinin kriz dönemlerinde yeniden düzenlenmesi ve çevrenin buna göre yeniden yapılandırılması konusunda egemen sınıfların isteklerini yerine getirir. Gelişmiş kapitalizm her zaman merkez ve çevre arasındaki kutuplaşmadan beslenir; merkezden çevreye her birikim rejiminde farklı yöntemler ve mekanizmalar kullanılarak da olsa sürekli olarak bir değer aktarımı gerçekleşir.

Düzenleme kuramının ekonominin kendi kendine dengeye gelmesi konusunda klasik kuramla aynı görüşte olmadığını söylemiştik. Gerçekten de klasik iktisadın en önemli varsayımlarından biri 'görünmez el miti' ve ekonominin kendiliğinden dengeye gelme olgusudur. Bu yüzdendir ki klasik iktisatta ciddi bir kriz kuramı geliştirmek mümkün olmamıştır. Çünkü 'Walrasgil genel dengenin söz konusu olduğu bir sistemde ekonomide dengesizlik, aksaklık ya da arıza anlamına gelen 'kriz' olgusundan bahsetmek önemli bir çelişkidir. Bu yüzden klasik kuramda kriz sistemin dışından kaynaklanan, dışında gelişerek sistemi etkileyen dışsal bir olgudur. Sistem arz ve talep yasası gereği, tam rekabet koşullarında, görünmez bir el varmışçasına kendi kendine uyarlanarak pürüzsüz işleyişine devam etmekte, 'Say' yasaının öngördüğü şekilde 'her arz kendi talebini yaratarak' denge otomatik olarak oluşmaktadır. Kriz anlamına gelen kalıcı dengesizlik, yani piyasa aksaklıkları, arz talep uyumsuzlukları, bir yerde arz fazlasının veya talep eksikliğinin oluşması sistemin işleyiş mantığına terstir. Bu yüzden krizler genellikle doğal afetler, iklim değişikliklerinden oluşan kıtlık, petrol fiyatlarının yarattığı enflasyonist etkiler veya kötü yönetimden kaynaklanan ekonomik aksaklıklar gibi dışsal nedenlere dayandırılmaktadır. Çünkü başta da açıkladığımız gibi, krizi, yani piyasalarda oluşan dengesizlikleri sisteme içkin bir sorun olarak kabul etmek, sistemin en önemli varsayımlarından olan 'genel denge' anlayışına ters düşmektedir. Buradan da şöyle bir çıkarım yapmak mümkündür; kriz konusu aslında farklı yaklaşımlara göre farklı sonuçları olabilecek bir konudur. Klasik İktisatta 'genel denge' yaklaşımını eleştirerek farklı bir yaklaşım geliştiren kuramcı Keynes'tir. Keynes dengesizlik iktisadının kurucusudur. O ekonominin her zaman görünmez bir elin müdahalesi varmış gibi kendiliğinden dengede olacağı görüşünü reddederek 'eksik talep krizi' olan 1929 Krizinin bunu kanıtladığını göstermektedir. Ona göre ekonomide denge hali sürekli değil geçicidir ve ekonominin dengesi bozulduğunda yeniden denge haline dönmek için mutlaka ekonomiye devlet müdahalesi gerekmektedir. Keynes'in ilk kez ekonomide dengesizlikten ve devlet müdahalesinden bahsetmesi ve 1929 krizine yönelik önerdiği 'talep yaratıcı' politikaların büyük buhranın atlatılmasında önemli rol oynaması Keynesyen iktisadı, iktisadi düşünce tarihinde önemli bir dönüm noktası yapmıştır. Böylece uyguladığı refah ve istihdam yaratıcı politikalar

ve çalışma hayatında sağladığı gelişmelerle ‘keynesyen iktisat’ bir anlamda refah devletinin de kurucusu olmuştur.¹

Keynes’in iktisat literatürüne sağladığı bir başka katkı da ‘azgelişmişlik’ olgusunun klasik yaklaşımda ilk kez kuramsal olarak kabulünü sağlayarak ‘kalkınma iktisadı’nın önünü açmasıdır. Daha önce klasik iktisadın varsayımlarına göre ‘azgelişmişlik’ olgusunu kabul etmek aynı zamanda dengesiz piyasaların mevcudiyetini kabul etmekle aynı anlama geleceği için, ‘azgelişmiş ülke sorunları’ da aynen ‘kriz’ konusunda olduğu gibi sistem dışı etkenlerle açıklanmaya çalışılmış ve bu yüzden klasik yaklaşımda ciddi bir ‘azgelişmişlik kuramı’ ya da ‘kalkınma kuramı’ geliştirilememiştir. Bu konuda Keynes’in dengesizlik olgusunu kabul edip ekonomide müdahaleyi meşrulaştırması sonucu, bu açılamdan yararlanan bazı kuramcılar, kendine özgü sorunlarıyla farklı bir gelişme süreci izleyen azgelişmiş ekonomiler için yeni bir iktisat kuramı geliştirmeyi başarmış ve buna ‘kalkınma iktisadı’² demişlerdir. Kalkınma iktisadı ‘azgelişmişlik’ olgusunu açıklayan teorik açılamlardan sadece bir tanesini ve klasik kuramın bir uzantısını oluşturmaktadır; Bu da şunu ifade etmektedir; aslında klasik kuramın ‘genel denge’ varsayımının eleştirisinden yola çıkmakla birlikte kapitalist sistemden tam bir kopuş gerçekleştirmediğini, azgelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelere farklı yapılar olduğu ayrımını ortaya koymakla beraber bunun kapitalizmin kutuplaşma yaratıcı yapısından kaynaklandığı gerçeğini görmezden geldiğini ve son kertede gelişmiş ülkelerin rehberliğinde ve onların önerdiği reçeteleri uygulayarak bu ülkelerin kapitalist sistem içinde kalkınmalarının mümkün olduğu yaklaşımını benimsediklerini. Bu arada azgelişmiş ülkelere o dönem için önerilen politikaların büyük çoğunluğunun aslında onların gelişimine katkı sağlamaktan öte dönemin gelişmiş kapitalizminin ihtiyaçlarına göre önerilmiş, hatta dayatılmış politikalar olduğu gerçeği burada örtülü bulunmaktadır. Bugün de durum değişmemiştir. Azgelişmiş ülkeler günümüzde de IMF ve Dünya Bankasının reçeteleri ve dayatmaları yüzünden borç batağına saplanmış durumdadırlar; muazzam bütçe açıkları vermekte, tarımda gerilemekte, hatta daha önce ihracatçısı oldukları ürünlerin ithalatçısı durumuna düşmekte, sanayide dengeli bir kalkınma gerçekleştirememektedirler. Çok yüksek faiz oranlarıyla ülkelere çektikleri yabancı yatırımlar ve sıcak para da krizle birlikte bunları hızla terk etmektedir. İşsizlik, yoksulluk had safhadadır. Biz bu açıdan ‘çevresel kapitalizm ve kriz’ konusunu işlerken, özellikle 1980 sonrası uygulanan neo-liberal politikaların çevresel kapitalizm üzerindeki tahrip edici etkilerini deşifre etmek amacıyla eleştirel bir yaklaşım benimseyeceğiz ve bu konuda daha önce de değindiğimiz gibi Fransız düzenleme kuramından faydalanacağız.

Fransız Düzenleme Kuramı ve Kriz

Düzenleme kuramı ‘Kriz’ olgusuna çok önemli bir vurgu yapmakta ve kriz kuramını retoriğinin içinde önemli bir yere oturtmaktadır. Bu anlamda eksikleri olsa bile ‘Yeni bir Marksist Yaklaşım’ olarak diğer Marksist Kuramlara göre oldukça ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Onda, diğerlerinde olmayan farklı bir bakış açısı

¹Keynes’le ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Keynes, J.M; The General Theory of Employment, Interest and Money, The MacMillan Pres, London, 1973

² ‘Kalkınma iktisadı’ ile ilgili ayrıntılı bilgi edinmek isteyenler için bkz: Şahin, Çiğdem; *Kapitalizm ve Yoksulluk*, Çivi yazıları, İstanbul, 2000

mevcuttur. Diğer Marksist yaklaşımlar Krizin ‘kar haddinde düşme eğilimi’nden kaynaklandığı konusunda anlaşabilmış olmakla beraber bunun nedenleri konusunda; yani krizin, ‘yüksek organik sermaye bileşimi’nden mi (Cogoy, 1973)³; (Mage, 1963)⁴; (Mattick, 1969)⁵, (Yaffe, 1973a)⁶; ‘artık değerın gerçekleşme sorunu ve eksik tüketim’den mi (Baran ve Sweezy, 1966)⁷; Sutcliffe, 1972)⁸; yoksa ‘devletin birikimde oynadığı çelişik rol’den mi (Cogoy, 1972)⁹; (O’Connor, 1973)¹⁰; (Offe, 1973)¹¹, 1974)¹²; (Yaffe, 1973a)¹³ kaynaklandığı konusunda bir görüş birliğine varamamaktadırlar. ¹⁴ Sonuçta bu yaklaşımların hepsi ‘kar haddindeki düşme eğilimi’ konusunda hemfikir olmakla beraber, yukarıda öne çıkarılan sorunlardan hangilerinin ‘kar haddindeki düşüşün’ sebebi hangilerinin sonucu olduğu konusunda bir türlü uzlaşma sağlayamamaktadırlar. Oysa ki, kapitalizmin bütün krizleri incelendiğinde, yukarıdaki sorunların hiç birinin tek başına başat sebep veya sonuç olmadığı, bazen bir kaçının birden sebep olarak ön plana çıkarken, bazen de bir krizde sebep olanın diğer krizde sonuca dönüştüğü saptamaları yapılabilmektedir. Bu anlamda ‘neden- sonuç’ yaklaşımının kendisinin sorunlu olduğu görülmektedir. Bu yüzdendir ki, yukarıda bahsi geçen kuramlar da soruna bu perspektiften baktıkları için, ortaya attıkları savlar itibariyle sorunlu hale gelmektedirler. Düzenleme kuramının farklılığı işte da bu nokta ortaya çıkmaktadır. Düzenleme Kuramı diğer Marksist kuramların yaptığı gibi kar haddindeki düşme eğiliminin sebepleri veya sonuçları üzerinde yoğunlaşmaktansa, öncelikle ‘kriz’ durumunun ne olduğuyula, yani ‘krizin fotoğrafını çekmekle’ işe başlamaktadır. Bunun için krizi daha en başta, kapitalizmi incelediği ‘üç soyutlama’ düzeyinden birincisinde; yani kapitalizmin ‘genel yasaları’ ve kendini yeniden üretme koşulları içinde ele almaktadır. Diğer soyutlama düzeyleri ‘kapitalizmin tarihsel süreçleri’ ve ‘çevresel kapitalizm’dir.¹⁵ Bu arada düzenleme kuramına göre kriz zaten

³ Cogoy, Mario: “*The Fall in the Rate of Profit and the Theory of Accumulation*”, BCSE, Kış, 1973, ss.52-67

⁴ Mage, S.H.;*The Law of the Falling Tendency of the Rate of Profit*, Yayınlanmamış doktora tezi, Columbia Üniversitesi, 1973

⁵ Mattick, Paul; *Marx and Keynes*, Boston: Porter Sargent, 1969

⁶ Yaffe, David; “*The Maxian Theory of Crisis, Capital and the State*”, *Economy and Society*, 2 (1973a), ss.186-232

⁷ Baran, Paul ve Sweezy, Paul; *Tekelci Kapitalizm*, Ankara: Doğan Yayınevi, 1970

⁸ Glyn, Andrew ve Sutcliffe, Bob; *British Capitalism, Workers and the Profit Squeeze*, London.: Penguin Boks, 1972

⁹ Cogoy, Mario; “*Les Théories néo-marxistes, Marx et l’accumulation du capital*”, *Les Temps Modernes*, Eylül-Ekim, 1972, s.396-427

¹⁰ O’Connor, James; *The Fiscal Crisis of The State*, New York: St. Martin’s Pres, 1973

¹¹ Offe, Claus; *The structural Problem of the State*”, Yayınlanmamış ely., 1973

¹² Offe, Claus; “*The Theory of the state and the Problem of policy Formation*”, Yayınlanmamış ely., 1974

¹³ Yaffe, David; “*The Maxian Theory of Crisis, Capital and the State*”, *Economy and Society*, 2 (1973a), ss.186-232

¹⁴ Adı geçen yazarların bahsi geçen kitapları ve tartışmalar için bkz. E.O., Wright; “*Marksist Birikim ve Bunalım Teorisinde Almaşık Perspektifler*”, *Dünya Kapitalizminin Bunalımı içinde*, Derleyen. N. Satlığan ve S. Savran, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1988, ss.172-218

¹⁵ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Şahin,Çiğdem; *a.g.e.*, 2000, ss.177-193

kapitalizmin genel yasalarından biridir ve onun sermaye birikim rejiminin kesintiye uğradığı' halini göstermektedir. Diğer bir deyişle 'sermaye birikim rejimi' ve 'düzenleme tarzı' arasındaki uyumun bozulması ve bunun sonucunda 'artı değer'in elde edilemez duruma gelmesi, 'kriz' halidir.

Materyalist felsefenin hareket yasalarına göre 'altyapı' 'üstyapı'dan önce gelmekte ve 'üstyapı'yı belirlemektedir. Düzenleme kuramında da durum böyledir; bilgi, teknoloji, yeni buluşlar gibi 'altyapı' unsurlarından oluşan sermaye birikim rejimindeki değişiklikler; örf, adet, gelenek, inanç sistemi, eğitim sistemi, hukuk, daha genel olarak da devlet gibi 'üstyapı' unsurlarından oluşan düzenleme tarzını belirlemektedir. Önce bir 'altyapı' ögesi olan 'sermaye birikim rejimi' değişmekte, sonra bir 'üstyapı' ögesi olan 'düzenleme tarzı' buna uyum sağlamaktadır. Bu süreçte 'üstyapı'daki değişimlerin 'altyapı'daki değişimlere göre daha yavaş seyretmesi her zaman uyumsuzluğa sebep olabilmektedir. Yani hareket yasasının işleyişi kapitalizmi krizlere mahkûm etmektedir. Uyumun bozulmasından, yeniden uyumun sağlanmasına kadar geçen süreç, 'yeniden yapılanma dönemi' ya da 'geçiş dönemi' olarak adlandırılmaktadır. Geçiş dönemlerinde Birikimin hızla değişen yeni koşullarına öncelikle eski düzenlemelerle uyum sağlanmaya çalışılmaktadır; bu başarılmazsa 'krize' yeni bir düzenlemelerle yanıt verilmek istenmektedir. Bu aynı zamanda yeni bir anlayış, yeni kurumlar, kuruluşlar, devletin yeniden yapılanması, yeni inanç, ahlak ve eğitim sistemi, yeni davranış kalıpları ve yeni bir düzenleme tarzının hayata geçirilmesi olacağından bu süreç sancılı ve uzun geçecektir. Bütün bu değişimlerin gerçekleşmesi ve yeni bir düzenleme tarzının oluşması bazen yıllar hatta on yıllar alabilmektedir. Düzenleme kuramı kapitalizmin tarihsel dönüşümlerini ve bir birikim rejiminden diğer bir birikim rejimine geçişi işte bu hareket yasası ile açıklamaktadır. Bunu yaparken kapitalizmin sonsuza kadar yaşayacağı ya da kapitalist krizlerin her koşulda atlatılabileceği gibi bir varsayma dayanmamaktadır. Aksine, kapitalizmin şimdiye kadar farklı birikim rejimlerinde farklı düzeleme tarzları uygulayarak krizleri atlatabildiğini ve varlığını sürdürebildiğini, ama bir gün bunu başaramayabileceğini ve sistemin çökebileceğini öngörmektedir. O zaman insanlık 'daha adil ve daha insani' bir sistem olan 'Sosyalizm'e geçebilecektir.

Çevresel Kapitalizm ve Kriz

Düzenleme kuramının kendi alanındaki diğer yaklaşımlara göre bir diğer avantajı da iç ve dış dinamikleri birlikte analize sokmasıdır. Yani Düzenleme kuramı gerek kapitalizmin tahlilinde olsun gerek kriz tahlillerinde olsun iç ve dış dinamikleri birlikte değerlendirmektedir. Bu bağlamda bahsi geçen kapitalizmin krizi esas olarak kapitalizme içkin çelişkiler ve yapısal sorunlar olacağından bunların yansımaları ve doğurduğu sonuçlar da her ülkenin kendi içsel koşullarıyla ve fakat dünya iş bölümündeki rolü ve dünya kapitalizmine eklenme biçimine göre farklı farklı olacaktır. Yani gelişmiş kapitalizmin çevresel formları her ülkenin kendi iç koşulları ve dünya iş bölümünde aldığı konuma göre değişecektir. Bu noktada Düzenleme kuramının 'gelişmiş kapitalizm' ve 'azgelişmiş kapitalizm' için önerdiği formlar aşağıdaki gibidir.

Gelişmiş kapitalist sermaye birikim rejimleri ve düzenleme tarzları:

1-Yaygın birikim rejimi ve rekabetçi düzenleme tarzı;

2-Yoğun birikim rejimi (fordizm) ve tekelci düzenleme tarzı;

3- Yalın-esnek birikim rejimi (post fordizm) ve küresel düzenleme tarzı.

Az gelişmiş kapitalizmdeki çevresel formlar:

Fransız Düzenleme kuramının öncülerinden Lipietz az gelişmiş kapitalizmdeki sermaye birikim rejimlerinin sınıflandırmasını şu şekilde yapmıştır:¹⁶

1- Sınai ve tarımsal hammadde dışsattımındaki ‘eski uzmanlaşmayı’ geliştiren ‘dışsattımı özendirme’;

2-Daha önce gelişmiş ülkelerden ithal edilen tüketim mallarının yerel montajını destekleyen klasik ‘ithal ikamesi’;

3) Dışsattım için mamul ürünlerin üretimini içeren ‘ihracat ikamesi’

Konuyu Türkiye ekonomisine de uyarlayan Tülay Arın ise bu sınıflandırmayı

Şöyle yapmaktadır:¹⁷

1-Geleneksel ihracata dayanan birikim rejimi (ilksel birikim rejimi);

2-Geleneksel (erken) ithal ikamesine dayanan birikim rejimi: Alt-fordizm;

3-İhraç ikamesine dayanan birikim rejimleri:

a) Vahşi Taylorizm

b) Çevresel Fordizm

Konumuz çevresel kapitalizmde bugün söz konusu olan krizi incelemek olduğu için bizi yukarıdaki az gelişmiş kapitalizme özgü kategorilerden sadece ‘üçüncü kategori’ yani 1980 sonrası çevresel kapitalizmi açıklayan ‘ihraç ekonomisine dayalı birikim rejimi’ ve onun alt kategorileri olan ‘vahşi taylorizm’ ve ‘çevresel fordizm’ ilgilenmektedir. Aşağıda ‘çevresel kapitalizm’ ve günümüz krizini bahsettiğimiz kategoriler çerçevesinde, ülke veya bölge bazında ayrımlar yaparak anlatmaya çalışacağız. İhraç ikamesine dayanan birikim rejimlerinden biri olan ‘vahşi taylorizm’ yoğun emek sömürüsüne dayalı bir birikim rejimidir. Diğer bir deyişle emek yoğun sektörlerde enformelleşmenin yaygınlaştırılmasına dayalı bir birikim rejimidir de diyebiliriz: “*Ekonomi politikalarında önceliği tam istihdam yerine rekabetin alması ve özelleştirme, liberalleştirme, kuralsızlaştırma ve esnekleştirme yönünde politikalar uygulanması ve sonuçta bu politikalara uyum sağlayabilen ve çıkarı olan kesimlerle diğer kesimler arasındaki sosyal kutuplaşma, enformelleşmeyi ve marjinalleşmeyi teşvik eder. Marjinalleşmiş kesimler büyük firmalara bağlı olarak piyasaya daha açık koşullarda ve fiyat baskısı altında kendi hesaplarına çalışarak ucuz mal üretirler ya da enformal işlerde çalışırlar.*”¹⁸

¹⁶ Lipietz, Alain; “*Dünya Çapında Fordizme Doğru*”, *Dünya Kapitalizminin Bunalımı İçinde*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1988, s. 454

¹⁷ Arın, Tülay; “*Kapitalist Düzenleme, Birikim Rejimi ve Kriz II:Az gelişmiş Kapitalizm ve Türkiye*”, 11. Tez Kitap dizisi, Uluslararası Yayıncılık, İstanbul, 1986, ss.73-86l, s.93

¹⁸ Demir Purkis, Semra; “*Çevre ve Yarı-Çevre Ülkelerde Ekonomide Enformelleşme ve Marjinalleşme Süreçleri*”, İktisat Dergisi, Sayı: 479-480, İstanbul, 2007, ss.5-18, s.7

Örneğin Güney Doğu Asya ülkelerinde bu tür bir birikim rejimi hâkimdir. Türkiye’de de bu birikim rejimi kısmen uygulanmaktadır. Ama Türkiye ekonomisi esas olarak alt-fordizm ve çevresel fordizm arasında sıkışmış bir konumdadır. Kanlı taylorizm, genellikle işgücünün enformal sektörlerde, vasıfsız, sigortasız, çok uzun saatlerde ve çok düşük ücretlerde kötü koşullarda çalıştırıldığı durumu ifade etmektedir. Örneğin bizde Tuzla’daki tersaneler, tekstil ve dokuma atölyeleri bu özellikleri taşımaktadır. Çevresel fordizme gelince, bu birikim rejiminde fordizmdaki birçok özellik kısmen gerçekleşmekle beraber bütün Olarak dengeli bir gelişim ve tam bir kalkınma söz konusu değildir. Fakat yine de geniş bir iç pazar, oldukça gelişmiş bir orta sınıf ve yaygın bir hizmet sektörü vardır. Önemli ölçüde sanayileşme gerçekleşmiştir ama sanayinin yapısı hala yatırım mallarında ve tüketim mallarında dengeli olarak dağılmamaktadır. Üretim ve tüketimin uyumlu bir şekilde ve kitlesel olarak gerçekleşebileceği çevrimsel dönüşümler tam sağlanamamaktadır. Yüksek teknolojiye uyum sağlayacak, yeni teknoloji üretiminde rol üstlenecek, sanayiye daha ileriye götürecek kapasite ve yüksek vasıflı işgücü hala eksiktir. Birincil ve ikincil sektörler arasındaki denge hala kırılmıştır. Ekonomi her an dalgalanmalara ve olumsuz gelişmelere gebedir. Asya Kaplanları dediğimiz, Singapur, Tayvan, Güney Kore gibi ülkeler çevresel fordizme geçebilmiş ülkelerdir.

1980 SONRASI DEĞİŞEN DÜNYA EKONOMİSİ VE ÇEVRESEL KAPİTALİZMİN YENİDEN YAPILANMASI

1980’e Kadar Olan Sürecin Kısa Bir özeti

Günümüz krizinden önce dünyanın en büyük buhranı olarak bilinen ‘1929 krizi’ eksik tüketimden kaynaklanan bir talep kriziydi ve talep yetersizliğine inanılmaz bir ‘sermaye değersizleşmesi’ süreci eşlik etmişti. Bu süreçte küçük ve orta ölçekli firmalar krize yenik düşmüş, krizi başarıyla atlatan firmalar ise zor durumda kalan işletmeleri de yutarak dev tekelleri oluşturmuştu. Artık dünya işbölümü bu tekellerin ihtiyaçları doğrultusunda ve onların çıkarına göre yeniden şekillenecekti. Bu arada tekeller tarafından gerçekleştirilen kitlesel üretimi karşılamak amacıyla Keynesyen talep yaratıcı politikalara başvurulmuş, sosyal güvenlik yasası, asgari ücret, sendikal hakların geliştirilmesi gibi tekeli düzenlemeler sayesinde kitlelerin alım gücü artırılarak güçlü bir iç Pazar oluşturulmaya çalışılmıştı. Gelişmiş kapitalizm bundan sonraki süreçte ulusal pazarlara ağırlık verecek ve bir süre içine kapanacaktı. Bu süreç başta ABD olmak üzere Batı kapitalizminin ‘altın çağı’ oldu ve dünyanın değişik ülkelerinde, başarılı refah devleti uygulamaları ortaya çıktı. Bunlardan en ünlüsü şüphesiz sosyal hakların ve emeğin sendikal kazanımlarının en üst düzeylerde olduğu, Danimarka, İsveç, Norveç gibi ülkeleri içine alan İskandinav modeliydi. *“İskandinav refah modeli devlete verdiği önem ile uluslararası alanda eşsizdir. Ailelerin güçlendirilmesi ve bireylerin daha fazla bağımsız olmalarını amaçlamaktadır. Aynı zamanda vatandaşların refah gereksinimlerini mümkün olduğunca piyasadan bağımsız kılmaya (dekomüdiye etmeye) çalışmaktadır. Bu modelin üç karakteristiği vardır: Evrensel gelir garantisi,*

sosyal sigorta ve son derece gelişmiş hizmetler (çocuk, özürlü ve yaşlılara yönelik."¹⁹

İktisat literatürüne 'altın çağ' olarak da geçen bu dönemde başta ABD olmak üzere gelişmiş kapitalist ülkelerin elinde çok önemli bir sermaye birikimi oluşmuştu. Elde biriken sermayeyi yoksul ülkelere ithal etmek ve böylece sermaye birikiminin önündeki engelleri kaldırmak için yeni bir dünya iş bölümüne ihtiyaç vardı. "*İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından, ABD, İngiltere ve Batı Avrupa'lı diğer 'kapitalist ülkeler'den üst düzey temsilciler ve görevliler Bretton Woods'ta toplandılar; toplantının amacı, bu ülkelerde sermaye birikim sürecini yeniden harekete geçirmek üzerine tasarlanan bir dünya düzeninin kurumsal çerçevesini oluşturmak ve bunu, Avrupa sömürgeciliğinin boyunduruğundan henüz kurtulan ekonomik olarak geri ülkelerin kapitalist bir kalkınma yolu izlemesini sağlamak üzere bir proje aracılığıyla ve Pazar temelinde gerçekleştirmekti. Bu projenin ardında, ABD emperyal devletinin, çok-taraflı Birleşmiş Milletler sisteminin inşasıyla bir dereceye kadar engellenen, kendi hegemonyasını kurma yönündeki jeopolitik menfaati vardı.*"²⁰ James Petras ve Henry Veltmeer'in ifade ettiği gibi İkinci Dünya Savaşı sonrası Bretton Woods anlaşmasıyla ABD sermayesinin çıkarlarına uygun yeni bir dünya düzeninin gerçekleştirilmesine çalışılmaktadır. Bu amaca uygun olarak az gelişmiş ülkelerin ithal-ikamesine dayalı birikim rejimlerine geçmeleri sağlanmakta ve böylece sermaye açısından kıt olan bu ülkelerin ABD'nin ve Batı'lı ülkelerin ellerinde biriken fazla sermaye için bir çıkış yolu oluşturarak tıkanmış olan sermaye birikim sürecinin yeniden harekete geçirmesi amaçlanmaktadır. Bu arada "*ithal ikamesi birikim rejiminin esası tarımsal artığın, yer altı kaynaklarının ve işgücünün dışsattımı ile elde edilen döviz gelirlerinin, gelişmiş kapitalist ülkelerin ürettiği fordist yatırım mallarının ve bazı girdilerin dışalımında kullanılmasına, ulusal sanayi sermayesinin dış rekabetten korunmasına dayanmaktadır; muazzam bir korumacı düzenleme sistemi geliştirmekte; bu korumacılık altında daha çok üst ve orta sınıflara dayanan görece dar bir iç Pazar için daha önce ithal edilen ya da üretilmezse ithal edilecek olan tüketim malları üretilmektedir.*"²¹ Arın, ithal ikamesine dayalı birikim rejiminin istikrarlılığının, gerekli ithalatı finanse etmek için yeterli dövizin olup olmadığına, yani bunun için yeterli bir ihracatın yapılıp yapılmadığına; ithal ikamesi bulunan üretim dallarında ithal mallarıyla rekabet edebilecek ölçüde verimlilik artışının gerçekleşip gerçekleşmediğine; ithal ikamesi ilerledikçe yapılması gerekli yatırımlarda sermayenin teknik bileşiminin yükselmesi ölçüsünde verimliliğin de buna paralel artıp artmadığına; üretim arttıkça buna uyumlu bir iç Pazar genişlemesinin sağlanmasına ve gelirin bu genişlemeye uyumlu bir şekilde toplumun farklı kesimlerine adil bir şekilde dağılıp dağılmadığına, düzenleme kuramının kavramsal

¹⁹ Özdemir, Süleyman; *Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti*, İTO Yayınları, No: 57, İstanbul, 2007, s.141

²⁰ Petras, James; Veltmeyer, Henry; *Çok Uluslu Şirketler Yargılanıyor: Yabancı Sermayenin Tahribatları*, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2006,s.40

²¹ Arın, Tülay; *a.g.m.*, 1986, s.97

yaklaşımıyla söylersek, başarılı bir ‘çevresel fordizm’in gerçekleştirilip gerçekleştirilemediğine bağlı olduğunu belirtmektedir.²²

Yaşanan süreçte birçok azgelişmiş ülkenin ‘çevresel Fordizme özgü’ bu temel koşulları sağlayamadığı, hammadde fiyatlarının sanayi ürünlerinden her zaman daha ucuz olması sonucu, ham madde üreticisi azgelişmiş ülkelerde, mevcut ‘eşitsiz mübadele’den kaynaklanan önemli bir döviz dar boğazı sorunu olduğu ve bu ülkelerin sürekli dış açık verdiği, iç pazarın da pahalı ithal girdiler yüzünden artan fiyatlar karşısında azalan talep yüzünden ciddi ölçüde genişleyememe sorunu yaşadığı gözlemlenmiştir. İhracatları ithalatlarını karşılayamadıkça dış açıkları büyüyen bu ülkelerin sadece borç ödemek için üretim yapan ülkeler haline geldiği ve bu yöntemle azgelişmiş kapitalizmden gelişmiş kapitalizme sürekli olarak bir değer aktarımının gerçekleştiği görülmektedir. Bu süreç sonunda birçok çevre ülkesinde art arda iflaslar gerçekleşmiş, ciddi krizler yaşanmış, darbeler, iç savaşlar ortaya çıkmıştır. Örneğin Türkiye ve İran’da 1970’lerde yaşanan kaos ve sonrasında gerçekleşen askeri darbeler buna örnektir. Fransız düzenleme kuramının öncülerinden Lipietz bu süreci şöyle değerlendirmektedir: “*Merkezde durgunluk yayılırken , YSÜ’ler (%7 ile, %10’a varan büyüme oranıyla şimdi kitlesel tüketime ulaşmışlardı) 1970’lerde dünya fordizminin bir müddet için ertelenmesine neden oldular. Nijerya, İran ve Türkiye’nin alt-empyrist rol oynaması beklendi, fakat hepsi ya hayret verici bir şekilde başarısız oldu, ya da içsel patlamalar yaşandı. 1980 yılında Kore, Brezilya ve Polonya’da artan oranda işçi mücadelesine ve büyümenin durmasına tanık olundu. Ve 1982’de Meksika’da mali iflas ilan edildi :Ödemelerin durdurulması çığ gibi büyüyordu.*”²³ Neticede ithal-ikameci birikim rejiminin çelişkileri çevresel kapitalizmde, 1970 sonrası dönemde, büyümenin yavaşlaması, sanayi yatırımlarının ve istihdamın daralması, dış açıkların artması, dış borçlanmanın aşırı yükselmesi, bütçe açıklarının aşırı büyümesi ve muazzam bir enflasyonun artışının ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur. “*Kriz derinleştikçe, bir süre için belli çelişkileri ve istikrarsızlıkları hafifletebilen düzenleme biçimleri artık yeniden üretimi sağlayamaz olmuştur.*”²⁴ Gelineen süreçte yapılabilecek tek şey daha önce hakim kılınan tekelci düzenlemelerin yerine kapitalist ayıklamayı mümkün kılacak rekabetçi düzenlemelerin hayata geçirilmesi ve bu yolla güçsüz firmaların ayıklanmasını sağlayarak verimli işletmelerin ayakta kalmasına olanak sağlamaktır. Bu amaçla 1980 sonrası merkez ve çevrede birlikte uygulanacak monetarist politikalar hakim kılınmaya çalışıldı. Ortak bir küresel pazarın oluşturulması için birtakım küresel düzenlemelere başvuruldu. Uluslar arası sistemde yer alan eski kurum ve kuruluşlar yeniden gözden geçirilerek yeni dünya işbölümünün gereklerine uygun yeni yapılandırmalara gidildi; bir anlamda dünya ekonomik düzeni yeniden inşa edilmek istendi. Çevresel kapitalizmin bundan sonraki süreçte uygulayacağı birikim rejimi ‘ihraç ikamesine dayalı birikim rejimi’ olacaktır. Böylece bütün çevre ülkelerde ticaret serbestleştirilerek bu ülkelerin küresel rekabete dahil edilmesi sağlanacak ve bu yolla yeniden çevreden merkeze değer aktarılacak yeni bir işbölümünün hayata geçirilmesi olanaklı olacaktır. Bu süreci

²² Arın, Tülay; a.g.m., s.97

²³ Lipietz, Alain; “*Uluslararası İşbölümünde Yeni Eğilimler*”, Toplum ve Bilim, Birikim Yayınları, İstanbul, 1993, ss.58-83, s.78

²⁴ Arın, Tülay; a.g.m., 1986, s.112

Semra Demir Purkis şöyle ele almaktadır: “Çevre ve yarı çevre ülkelerinin uluslararası sermaye ve finans kuruluşları ile ilişkilerini yeniden yapılandırılmaları, devletin mülkiyetindeki üretim birimlerinin özelleştirilmesi, kamu harcamalarının kısılması, kamuya ve tarım kesimine verilen desteklerin azalması ya da kaldırılması, yabancı yatırımları çekecek önlemlerin alınması, ihracata öncelik verilmesi, bu amaçla, işgücü piyasaları ile ilgili bir takım düzenlemelerin işgücünün maliyetlerini düşük tutacak şekilde gevşetilmesi, bir yandan büyük yapısal işsizliğe yol açarken, diğer yandan işgücünün zaten zayıf olan örgütlenmesini erozyona uğratmış ve ekonomide enformalleşmeyi ve marjinalleşmeyi hızlandırmıştır.”²⁵ Yabancı doğrudan yatırımları çekmek için Latin Amerika ve birçok Doğu ve Güneydoğu Asya ülkesinde vergilerden muaf, işgücü yasaları kapsamı dışında, sendikasız ve ucuz işgücü garantisi veren bölgeler (düzenleme kuramına göre kanlı taylorist bölgeler) oluşturduğuna da değinen Purkis bu tür bölgelere örnek olarak da Meksika’nın ilkin ABD sınırlarında kurduğu ve sonra başka bölgelerde de yaygınlaştırdığı Motorola ve General Motors’un faaliyet alanı olan Maquiladora serbest bölgesini vermektedir. Burada üretilen malların tekrar ABD’ye ithal edildiğini, bu alanda çalışan yüzbinlerce işçinin inanılmaz kötü koşullarda çalıştığını belirtmektedir: “Maquiladora’larda ücretler genel imalat sektörünün yüzde 40 altındadır ve 2000-2004 yılları arasında bu alanda yaratılan ücretli işlerin yüzde 62’si ücret dışı sosyal haklardan yararlanamazlar ve sözleşmeleri yazılı değildir.”²⁶ Bu örnekler yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Vahşi taylorizmin uygulamaya geçmiş somut biçimleridir.

Çevresel Kapitalizmin Tanımlanması Sorunu

1980 Sonrası süreç ve günümüz krizinde Çevresel kapitalizm ve kriz konusuna geçmeden önce ‘dünya işbölümü’ başlığı altında ülkelerin kategorileştirilmelerine ilişkin bazı tartışmaları hatırlatmak istiyoruz. Bilindiği gibi gelişmişlik açısından ülkeleri sınıflandırırken değişik adlandırmalar ve kategoriler kullanılabilir. Örneğin ‘gelişmiş ülkeler’ için genellikle merkez (genel kullanım), gelişmiş kapitalizm (düzenleme kuramı ve diğer Marksist kuramlar), Kuzey (daha çok jeo-stratejik analizlerde), Emperyalizm (Marksist kuramlar ve bağımlılık iktisadı) vb. kavramlar kullanılırken ‘geri-kalmış ülkeler’ içinse azgelişmiş (kalkınma iktisadı ve bağımlılık kuramı), gelişmekte-olan ülkeler (kalkınma iktisadı), azgelişmiş kapitalizm (düzenleme kuramı ve diğer Marksist kuramlar), çevresel kapitalizm (daha çok düzenleme kuramı), çevre (genel kullanım), yarı-çevre (Wallerstein, Amin), Güney (daha çok jeo-stratejik analizlerde) ve üçüncü dünya (soğuk savaş dönemine ilişkin çalışmalarda) kullanılan kavramlar akla gelmektedir. Bunlardan ‘üçüncü dünya’ kategorisi dışındaki diğerleri ideolojik tercih ve seçilen kuramsal yaklaşıma göre günümüzde hala geçerliliğini korumakla birlikte, ‘üçüncü dünya’ kategorisinin bugün karşılığının kalıp kalmadığı tartışmalıdır. Çünkü bilindiği gibi ‘üçüncü dünya’ kavramı ‘soğuk savaş’ döneminde ABD ve SSCB’nin oluşturduğu iki kutuplu sistemin dışında kalan ülkeleri anlatmak için kullanılan bir kategoriydi ve genellikle bağlantısız ülkeleri ve kutuplar dışındaki ülkeleri ifade ederdi. İki kutuplu dünya sistemi ortadan kalkıp çok kutuplu sisteme

²⁵ Demir Purkis, Semra; *a.g.m.*, 2006, s.9

²⁶ Demir Purkis, Semra; *a.g.m.*, 2006, s.9

geçildiğinde ‘üçüncü dünya’ kategorisinin karşılığı doğal olarak yok olmuş oldu. Bu arada dünya sistemi ile ilgili çözümlenmeleriyle bilinen Immanuel Wallerstein dünya işbölümünü diğer kuramcılardan farklı olarak üç kategoriye ayırmakta ve bunları merkez (core), çevre (periferi) ve yarı-çevre (semi-periferi) olarak üç adlandırmaktadır. Wallestein’e göre semi-periferinin rolü ekonomik olmaktan çok siyasidir ve bu diğer iki kurup arasındaki çatışmaları önleyici özgül bir konumdur: *“üçüncü kategorinin varlığı , -orta tabaka sömürüldüğü gibi aynı zamanda da sömürdüğü için- üst tabakanın kendi dışındakilerin tümünün birleşik muhalefetiyle karşılaşmayacağı anlamına gelir.”*²⁷

Dünya işbölümü ve ülke kategorilerine ilişkin yeni bir yaklaşım “İmparatorluk” kitabının yazarı Hardt ve Negri’ye aittir. Ulus-devletler arasındaki, hatta merkez ve çevre, Kuzey ve Güney ulus-devlet kümeleri arasındaki coğrafi bölünmelerin artık, üretimin, birikimin ve toplumsal biçimlerin küresel bölünmelerini ve dağılımını kavramakta yetersiz kaldığını belirten Hardt ve Negri, emek ve sermayenin uluslararası bölünmeleri ve akışlarının üretimin merkezleşmesi ve dünya piyasasının güçlenmesi sayesinde çok fazla dallanıp budaklandığını ve katlandığını ifade etmektedirler. Öyle ki artık geniş coğrafi bölgeleri merkez ve çevre, Kuzey ve Güney olarak birbirinden ayırmak mümkün değildir. Onlara göre *“Geçmişte Birinci Dünya ve Üçüncü Dünya, merkez ve çevre, Kuzey ve güney gerçekten de ulusal çizgiler boyunca ayrılmış olsalar da, bugün bunlar, çoklu ve kırıklı çizgiler boyunca eşitsizlikleri ve engelleri dağıtmış ve açıkça iç içe geçmiştir. Bunun anlamı ABD ile Brezilya’nın, Britanya ile Hindistan’ın kapitalist üretim ve dolaşım açısından özdeş topraklar olduğu değil aralarında nitelik farklılıklarından çok derece farklılıklarının olduğunu söylemektir. Çeşitli ülkeler ve bölgeler Birinci ve Üçüncü Dünya, Merkez ve Çevre, Kuzey ve Güney olarak düşünülen şeyi farklı oranlarda içlerinde barındırıyor. Eşitsiz gelişme coğrafyası ile bölünme ve hiyerarşi çizgisi artık kalıcı ulusal ya da uluslararası sınırlar boyunca değil, ulus-üstü ve ulus-altı akışta aranmalıdır.”*²⁸ Uluslararası sistemdeki bu yeni durum ve farklı bir dünya ile karşı karşıya olmamız nedeniyle çok kutuplu ya da Hardt ve Negri’nin de belirttiği üzere merkezlessiz bir dünya üretiminin gerçekleştiği bir çerçevede bir taraf analizi yapmak oldukça zordur. Biz bu zorluğu şu şekilde aşabileceğimizi düşünüyoruz; düzenleme kuramı bu konuda çok temel iki ayrım kullanmıştır: Gelişmiş kapitalizm (merkez) ve azgelişmiş kapitalizm (çevresel kapitalizm). Bu yüzden biz de bu temel ayrımı kullanarak ABD dahil G8(Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Rusya, Birleşik Krallık, Amerika Birleşik Devletleri) gibi gelişmiş ülkeleri, çok kutuplu üretim sisteminin merkez güçleri kabul edecek, bunların dışında kalan ülkeleri de ‘çevresel kapitalist ülkeler’ olarak değerlendireceğiz. Zaman zaman ülke bazında, zaman zaman bölge ve blok olarak, zaman zaman da Hardt ve Negri’nin kitabında kullandığı ‘Dolar bölgesi’, ‘Mark bölgesi’ ve ‘Yen bölgesi’ şeklinde ele aldığımız dünya işbölümünde ‘çevresel kapitalizm ve kriz’ dediğimizde esas olarak dünyanın en gelişmiş ülkesi kabul edilen G8 ülkeleri dışında kalan ülke ve bölgelerin ifade edildiğinin anlaşılmasıdır.

²⁷Wallerstein, Immanuel; “KapitalistDünya Sisteminin Yükselişi ve Geleceği, Dünya Ekonomisi, Bunalım ve Siyasal Yapılar içinde, Belge Yayınları 23, İstanbul, 1983, s. 93

²⁸ Hardt, Michael; Negri, Antonio; *İmparatorluk*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2008, s.346

1980 Sonrasında Çevresel Kapitalizmin Yeniden Yapılandırılması ve Kriz

Çevresel kapitalizmin yeniden yapılandırması derken buradaki ‘yeniden yapılandırma’ kavramıyla aslında, 1980 sonrası dünyada yeni gelişen aktörler olan çok-uluslu veya uluslar-üstü şirketler çıkarına dünya ekonomik sisteminin yeniden inşa edilmesi ve bu süreçte çevre ülkelerin küreselleşen sermayenin ihtiyaçlarını karşılamak ve aynı zamanda merkeze değer aktarmak üzere dünya iş bölümüne yeniden eklenmesi ifade edilmektedir. “*Piyasa ilişkilerinin ve ekonomik liberalizmin küresel ölçekte yaygınlaştığı ve derinleştiği, karların maksimizasyonu amacıyla üretimin ulus-ötesi ölçekte yeniden örgütlendiği ve finans sermayesinin bu üretimi finanse etmekten öte, spekülasyon amaçlarla gezegen ölçeğinde serbestleştiği, tek kutuplu dünya ekonomik ve siyasal sisteminin oluştuğu kapitalist sermaye birikiminin bu yeni aşamasında, çevre ve yarı-çevre ülkelerin sisteme entegrasyonu, önceki dönemin iç pazara yönelik politikalarla birikime eklenme tarzını terk edip, liberalleşme, esneklik, kuralsızlaştırma, özelleştirmeye dayalı, ihracat yönlü dışa açık ekonomik politikalar izlenmesi biçiminde gerçekleşmektedir.*”²⁹ Bu gelişmeler doğrultusunda bütün dünyada Keynesyen dönemin ulusal pazarları koruyucu, ithal-ikameci kalkınma modeli terk edilmiş ve çevre ülkelerde ihracata dayalı kalkınma modeli uygulanmaya başlanmıştır. Yeni uluslararası işbölümü bir yandan sanayileşmekte olan ülkelerin sermayesi, işgücü ve pazarı ile kendi devleti dışında başka bir şebekeye bağlanmasını dayatırken bir yandan da artan uluslararası rekabet, üretim ve ticaret hacmi nedeniyle ABD, Avrupa ve Japonya gibi güçlü ülkeler arasında ortak bir pazar yaratıp maliyetleri düşürme, rekabet gücünü artırma gibi amaçlarla bloklaşma, kendi pazarı içinde üretim yapma, kendi hiyerarşisini kendi bloğu içinde yaratma çabalarını ön plana çıkarmaktadır. Böylece global dünya pazarı bozulup yerine dolar bölgesi, mark bölgesi, yen bölgesi gibi ticari blokların ve buna bağlı olarak yeni korumacılığın ortaya çıktığı yeni bir dünya ekonomisi oluşturulmaktadır. “*Bu gelişmelerin ip uçları şimdiden gözlemlenebilmektedir. Örneğin, Avrupa Birliği (Avrupa ülkeleri Almanya etrafında kümeleşmiş ve eski Doğu bloğu ülkelerini de kapsayan bir bloğa dönüşme potansiyeli taşımaktadır), ABD, Kanada ve Meksika’nın arasında kurulan Kuzey Amerika Bloğu ve Japonya ile Güney Doğu Asya ülkelerini kapsayan (Çin, Kazakistan ve Pasifik’in Amerika yakası bu bloğa dahil olabilecek gibi görünmektedir) bloklaşma dikkate değerdir. Sanayileşmekte olan ülkelerin ise, dünya pazarı için ihracata yönelik politikalarla değil, yeni blokların içinde yer almalarına ya da hangisinde yer aldıklarına bağlı olarak varlıklarını sürdürmeleri mümkün olacaktır.*”³⁰

Bu arada bloklar arasındaki dengeler çok ilginç işlemektedir. Örneğin Dolar bölgesinde kurların düşmesi Yen bölgesinde kurları yükseltmekte, ihracatı düşürmekte, dış açıkları büyütmemekte, ekonomiyi krize sokabilmektedir. 1995 Japon ekonomisi ciddi bir resesyona girdiğinde ABD ‘ters plaza’ anlaşmasıyla Dolar kurunu yükseltip Yen’in değerini düşürerek duruma müdahale etmiş ve Japonya’yı krizden kurtarmıştır. “*Bu düzenleme o güne dek ABD’nin rekabetçi ve ihracata dayalı dış ekonomi siyasetinin köşe taşı sayılan her şeyi ters yüz ediyordu. Bu değişiklik kısmen Japon faiz oranlarının ABD’dekilere kıyasla indirilmesiyle ama*

²⁹ Demir Purkis, *Semra; a.g.m., 2007, s.5*

³⁰ Lipietz, Alain; *a.g.m, 1993, s.51*

*daha çok Dolar satın alımlarının yanı sıra Japonların satın aldıkları ABD Hazine tahvilleri türü dolara-bağlı finansal enstrümanların miktarının artırılmasıyla başarılmıştı.*³¹ Yen'in değerinin düşmesi, Fiyatların ve maliyetlerin normale dönmesiyle Japon ekonomisi yeniden canlanmış, kriz ABD'nin zamanında müdahalesiyle atlatabilmiştir. Ama bu sefer Dolar bölgesinde işler bozulmaya başlamıştır. Ticaretlerini Dolar üzerinden yapan, dolarla borçlanan, hisse senetlerini Dolar olarak tutan 'Dolar bölgesi' ülkeleri bu sefer zor duruma düşmüş, 1997-1998 Doğu Asya Krizi bu şekilde ortaya çıkmıştır. Daha önce uluslararası sistemdeki likidite bolluğundan, özellikle de Dolar fonlarından yararlanarak uygun şartlarda borç bularak hızlı bir kalkınma sürecine giren Doğu Asya ülkeleri (1990 ile 1995 yılları arasında az gelişmiş ülkelere giden toplam 350 milyar Dolarlık miktarın 261 milyar dolarını yani yüzde 74,5 ini bu ülkeler kullanmışlardı) Doların aniden değerlendirilmesi ve borçlarının birden bire katlanmasıyla kendilerini gittikçe büyüyen bir krizin içinde bulmuşlardır. Brenner bu süreci şöyle aktarmaktadır: *"1995 Nisan ayı ile 1997 Nisan ayı arasında Yen Dolar karşısında yüzde 60 değer kaybetti. Yen'in bu sert düşüşü 1994'te Çin hükümetinin Yuanı yüzde 50 devalüe etmesinin peşi sıra gelişmiş oldu. Bu arada Meksika'daki Pezo kuru Dolar karşısında yüzde 57 değer kaybetmişti. Çoğunun paraları Dolara bağlı olan Doğu Asya ekonomileri şimdi Meksika ve Çin'de düşük teknoloji ve vasat-teknoloji malları rekabeti ile Japonya'dan gelen ileri teknoloji ürünleri arasında kısıpça içinde kaldılar."*³²

Bugün Doğu Asya ülkelerinde krizin kökenine baktığımızda aslında bu ülkelerin ABD gibi üretim verimsizliği veya kamu açıklarına bağlı sorunlar yaşamadıkları görülmektedir. Bunların en büyük handikapları dış talebe bağımlı gelişmek durumunda olmalarıdır -ki onları bu duruma sokan da yine 1980 sonrası IMF ve Dünya Bankasının yeniden yapılandırma programlarıdır. Bu politikalar yüzünden bütün diğer dünya ekonomileri gibi bu ülkeler de büyük bir çıkmaza girmişler ve önemli bir yükseliş sürecinden sonra aniden düşüşe geçmişlerdir. ABD ve Japonya gibi gelişmiş ülkelerde ekonominin durgunluğa girmesi ve tüketimin azalması bu ülkelerin ihracatında ani bir şok etkisi yaratmış ve kriz önlenemez olmuştur. İhracat imkanı kısıtlanınca aşırı bir üretim fazlası ortaya çıkmış, sermaye hızlı bir değersizleşme sürecine girerek iflaslar başlamıştır. Şirketler aldıkları kredi borçlarını ödeyemediklerini ilan etmişlerdir. Daha önce buna benzer bir süreç de Meksika'da yaşanmıştır: *"Ağustos 1982'de Meksika borçlarını ödeyemeyeceğini resmen ilan ettiğinde, bankaların sadece Güney Amerika ülkelerinden bir yıldan uzun vadeli alacakları 200 milyar Dolara ulaşıyordu. Karşılaştırma yapacak olursak dünyanın ilk yüz bankasının öz kaynaklarının toplamı aynı tarihlerde 150 milyar Dolar kadardı. Oysa Amerikan bankalarının oluşturduğu provizyon seviyesi belirsiz alacaklarının yüzde 5'ini aşmıyordu. Paniğe kapılan bankalar Meksika krizine, bütün Güney Amerika ülkelerine yaptıkları finansmanı tamamen keserek ve böylece krizi bütün kutaya yayarak tepki verdi."*³³

³¹ Brenner, Robert; *Ekonomide Hızlı Büyüme ve Balon*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s.153

³² Brenner, Robert; *a.g.e.*, 2007, s.84.

³³ Adda, Jacques; *Ekonominin Küreselleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s.187

Görüldüğü gibi kapitalizmin çevresel gelişimi merkezden bağımsız düşünülemez. Bu anlamda 1980 sonrası çevresel kapitalizmin yeniden yapılanması da bu doğrultuda gerçekleşmiş ve bu konuda süreci denetleyecek üst bir yapılanma ve düzenleyici kurumlar oluşturulmuştur. Var olan kuruluşlar da yeniden yapılandırılarak sisteme adapte edilmeye çalışılmıştır. Bu düzenleyici kurum ve kuruluşlar IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü, GATT gibi uluslar-üstü oluşumlardır. Burada sistemin işleyişini ve ABD'nin sistemdeki konumunu çok iyi anlamak gerekmektedir. ABD'nin 1980'li yıllara cari açık değil cari fazla vererek girmiştir. Bunda doların Bretton Woods sisteminin sağladığı avantajlı konumunun etkili olduğu bilinmektedir. Bu avantajlı konum ABD'ye diğer ekonomilere hem müdahale etme gücünü veriyor hem de Dolar ve borç senetleri basma yoluyla onları denetleme imkanı sağlıyordu. Bu avantajın Bretton Woods sisteminin çöküşüyle kısmen kaybetmiş görüldüğünü ama durumun gerçekte böyle olmadığını Korkut Boratav şöyle ifade etmektedir: *"Öyle bir konumdayız ki ABD bir süper emperyalist güç olarak imtiyazlı konumunu koruyor, 1981 öncesinde fazla vererek dünyaya hakim olma imkanını şimdi açık vererek dünyaya hakim olma şekline dönüştürüyor."*³⁴ Boratav'ın da ifade ettiği gibi 1980 öncesi dolar basarak ve fazla vererek diğer ekonomilerden ülkesine değer akışı sağlayan ABD, 1980 sonrası ise açık vererek ve bu açığı diğer ülkelere finanse ettirerek değer aktarımını gerçekleştirmeye devam etmektedir. Bu arada ABD'nin dış açığının 2003'ten 2006'ya sürekli arttığı görülmektedir. Boratav süreci özetlemeye şöyle devam etmektedir: *"2003'ten 2006'ya geliyoruz, ABD'nin dış açığı bu sefer Clinton'un geçici kamu fazlası veya bütçe fazlası da tarihe karışmıştır kalıcı olarak, büyümeye devam etmektedir. Özel sektörün açığı büyümeye devam etmektedir ve dış Amerika'nın dış açığı 869 milyar dolara yükselmiştir. Arada bir değişme olmuştur. Üçüncü dünya petrol ihracatçıları fazla yaratarak, petrol fiyatlarının artmasıyla temel rolü almışlardır. Çin'le beraber ABD'nin dış açığının finansmanını esas olarak üstlenen bunlardır."*³⁵ İşin ilginç tarafı ABD'nin dış açık vermesi aslında birçok ülkenin işine gelmektedir. Çünkü ABD bu dış açıkları daha fazla tüketmek için vermektedir. ABD'de tüketimin artması başta Çin, Japonya, Güneydoğu Asya ülkeleri ve ithalatta bulunduğu birçok ekonominin ihracatını arttırmaktadır. Bu anlamda ABD tükettikçe bu ülkeler daha çok üretiyor, ABD'nin tüketiminin bedeli dünya ekonomisi tarafından finanse ediliyordu. Bu ülkeler bir yandan ABD'yi besliyorlar bir yandan da kendi ekonomilerini ayakta tutmaya çalışıyorlardı. Üstelik böyle bir süreci ülkelerindeki işgücünü aşırı sömürerek, adeta onlara kan döktürerek gerçekleştirebiliyorlardı (kanlı taylorizm). ABD ise eskisinden daha az ürettiği halde daha çok tüketmeye daha fazla açık vermeye ve daha çok borçlanmaya devam ediyordu. Ortada adaletsiz bir işleyiş vardı ve diğer ekonomiler ABD ekonomisine fazlasıyla bağımlı oldukları için buna karşı çıkamıyorlardı. Ya batacaklardı ya da ABD'yi beslemeyi sürdürerek bir yandan da kendi ekonomilerini kalkındırmaya çalışacaklardı.

Bu süreçte Türkiye'ye baktığımızda, bilindiği gibi Türkiye de bu kervana katılan ülkeler arasındadır. Bugün yükselen piyasalar arasında gösterilen Türkiye

³⁴ Boratav, Korkut; *"Dünya Ekonomisi ve Türkiye'ye Yansımaları"*, İktisat Dergisi, Özel sayı:488-489, İstanbul, 2007, ss:36-59, s.44

³⁵ Boratav, Korkut; *a.g.m.*, 2007, s.45

asında bu yükselişi tamamen aşırı artan faiz oranlarına ve ülkedeki yüksek karlara yönelen kısa vadeli, spekülâtif sermaye girişine borçludur. Bu yüzden kriz sonunda Türkiye'yi de vurmuş ve sıcak paranın ani çıkışı zaten durgunluğa geçmiş ekonomide çok etkisi yaratarak büyümede ve sanayide ciddi düşüşlere yol açmıştır. İnşaat sektörü ve otomotiv sektörünün durmasıyla diğer yan sektörlerde de tıkanma görülmüş ve reel sektörde ciddi bir hareketsizlik yaşanmıştır. İstihdam azalmış, işsizlik artmıştır. Hükümetin son uyguladığı önlemlerle hafif bir canlanma görülse de bunlar geçici çözümler olmaktan öteye gidememiştir. Bilindiği gibi 2008 rakamlarına göre ihracat yüzde 21 daralmış işsizlik yüzde 18'lere ulaşmıştır. Gelir dağılımındaki adaletsizlik ve yoksulluk görünenden çok daha ciddi boyutlardadır. Öztrak'ın saptamalarına göre Türkiye krizden zarar gören en riskli ülkeler arasındaki yer almaktadır: *“Bir şeyi görelim, 2007 yılına geldiğimiz zaman Türkiye dünyada en yüksek cari açık veren ekonomi; GSMH'ya oran olarak da Dolar cinsinden mutlak rakamda ekonomi, gelişmekte olan ekonomi. Dolayısıyla küresel sermaye hareketlerinde bir daralma sürecine girildiği andan itibaren satılacak kağıtlar Türk kağıtları... Bu arada bize benzer ekonomiler var; en altta Güney Afrika var, Şili var, Meksika var, Kolombiya var Brezilya ve Türkiye var. Dikey ekseninde 5 yıllık borçlanma kağıtlarının reel faizi var. Yatay ekseninde de reel kurumumuzun geçmiş 10 yıllık ortalamasından sonrası gözüktüyor. Baktığımız zaman Türkiye kuru en fazla değerlenen, reel faizi de en yüksek olan ülke, yani dünyada kuru, parası en fazla değerlenen, reel faizi de en yüksek olan ülke”*³⁶

Şüphesiz 1980 sonrası neo-liberal yapılandırma sürecinde, Türkiye gibi tamamen Dünya Bankası ve IMF politikalarına teslim olmuş ülkeler yanı sıra en çok hırpalanan ülkeler eski komünist sisteme dahil SSCB ve Doğu Avrupa ülkeleri olmuştur. Kapitalizme yabancı, burjuva kültürünü hiç bilmeyen, daha önce bu konuda tecrübesi olmayan bu ülkeler en korunmasız ve en zayıf durumlarındaiken, üstelik kapitalizmin en acımasız ve en vahşi haliyle yüzleşmek zorunda kalmışlardır. Gürcistan ve Ukrayna'daki turuncu devrimlerin yarattığı olumlu atmosfer çoktan yerini ümitsizliğe bırakmıştır. Özellikle Ukrayna iflasın eşiğine gelmiştir. UkraynaHaber.Com sitesinden aldığımız son bilgiler şöyledir: 12.03.2009 tarihli birinci haber *“Ukrayna'da İflasın Eşiğinde: Küresel ekonomik krizden fazlaca etkilenen Ukrayna'da endüstriyel üretim bir önceki yıla göre yüzde 30 düştü. Ukrayna para birimi Ggrivna dolar karşısında son altı ayda yüzde 50 değer kaybına uğradı. Demir çelik sektöründe yaşanan kriz nedeni ile önemli kayıplara uğrayan Ukrayna İMF'den kredi almak için çalışıyor. Ukrayna İMF'den 16,43 milyar dolar borç talep ediyor.”*

13.03.2009 tarihli ikinci haber: *“Ukrayna'da işsiz sayısı 1 milyonu geçti: Ukrayna Devlet İstihdam Servisi'nden yapılan açıklamaya göre 2009 Şubat ayında, iş ve işçi bulma kurumunda 103 bin kişi daha işsiz olarak tescil edildi. Böylelikle Ukrayna'da kayıtlı işsiz sayısı 1 milyon 28 bin 600 kişiye ulaştı. Şubat ayında devlet 784 bin 3 yüz kişiye aylık ortalama 610 Hrivna (87 Dolar) işsizlik yardımında bulundu. Yaklaşık 47 milyon nüfusu olan Ukrayna'da iş gücünün yüzde 3,2'si işsiz.”* Bu arada

³⁶ Öztark, Faik; *“Dünya ekonomisi ve Türkiye'ye Yansımaları*(Panel metni), İktisat Dergisi, Özel sayı: 488-489, İstanbul, 2007, ss.36-59, s.50

hala merkez ülkeler içinde görülse bile Rusya'nın kendisi de ciddi bir çevreleşme süreciyle karşı karşıyadır. Bu süreci 'Yoksulluğun Küreselleşmesi' adlı kitabın yazarı Michel Chossudovsky, kitabında 'Rusya'nın Üçüncü Dünyalaştırılması' başlığı altında şöyle ifade etmektedir: “Ruble'nin düşüşü doğal kaynakların yağmalanmasını kolaylaştırdı; petrol, demir dışındaki madenler ve stratejik hammaddeler Rus tüccarlar tarafından devlet işletmelerinden Rubleyle alınabiliyor ve Avrupa Topluluğundan gelen tüccarlara on katı fiyata nakit döviz karşılığı satılabiliyordu. Örneğin ham petrolün tonu 1992 yılında 5.200 Rubleye (17 ABD Doları) alınıyor, rüşvetçi bir memura para yedirilerek ihracat izni elde ediliyor ve petrol dünya pazarında tonu 150 ABD Dolarına satılıyordu. Bu işin karı denizaşırı bankaların hesabına yatırılıyor ya da lüks tüketim malına (ithalata) aktarılıyordu. Yurt dışına para kaçırma ve aklama, resmen yasadışı olmasına rağmen döviz piyasalarının kuralılaştırılmasıyla ve bankacılık sistemindeki reformlarla kolaylaştırılıyordu. IMF reformlarının ilk dönemlerindeki (1992) sermaye kaçışının aylık 1 milyar Dolar civarında seyrettiği tahmin ediliyor.”³⁷

Bu süreç Doğu Avrupa ülkelerinde, özellikle de Yugoslavya ve Bosna Hersek'de daha da acımasız bir şekilde işlemekteydi. 1989 yılında resmi kaynaklardan alınan bilgiler göre 248 şirket iflasa sürüklenmiş, 89.400 işçi işinden olmuş, 1990 yılının ilk dokuz ayında, IMF programının kabul edilmesinin ertesinde, 889 işletme daha toplam 525.000 işçisiyle birlikte iflas prosedürüne sokulmuştu. Diğer bir deyişle iki yıldan az bir süre içinde 600.000 kişiden fazla işçi işten çıkarılmıştı. İflas eden şirketler en çok Sırbistan, Bosna-Hersek, Makedonya ve Kosova da yoğunlaşmaktaydı.³⁸

Bu arada IMF ve Dünya Bankasının 1980 sonrası 'çevresel kapitalizm'i tabi tuttuğu 'yeniden yapılandırma' sürecinde, bu ülkelerde, sanayi sektörü kadar, hatta daha fazla tarım sektörü zarar görmüştür. Bütün çevre ülkelerinde tarımsal üretimden desteğin çekilmesi konusunda ulusal hükümetler uyarılmış, ciddi baskılara maruz tutulmuştur. Çevre ülkeleri daha önce ihracatçı oldukları birçok üründe ithalatçı olmak zorunda kalmış, küçük ve orta ölçekli işletmeler büyük tekellerin rekabetine dayanamayarak iflas etmişlerdir. Topraklarını büyük sermaye veya uluslar-üstü tekellere devretmek zorunda kalmışlardır. Yerli tarım tamamen ulular-ötesi sermayenin kontrolüne girmiş, üretim sadece bu tekellerin belirlediği kural ve fiyatlarla yapılabilir hale gelmiştir. Bu süreç en acımasız şekilde Hindistan'da gerçekleşmiştir: “Hindistan'ın güneyindeki Andhra Pradesh bölgesinde Unilever, Bayer, Monsanto gibi ulus-ötesi şirketler için üretim yapan çiftliklerde 2003-2004 yılları arasında çoğu 10 yaşın altında ve yüzde 85'i kız olan 82.875 çocuk, pamuk tohumu tarlalarında günde 13 saat çalıştırılmıştır. Bu kız çocuklarının çoğu, aileleri tarafından borçlarına karşılık satılan aşağı kasttan çocuklardır; çalışma sırasında zehirli tarım ilaçlarına maruz kaldıklarından bir çok sağlık problemleri vardır ve hiçbir sosyal güvenceleri yoktur.”³⁹ Latin Amerika ve Güneydoğu Asyadaki bir çok ülkede, kendi iç piyasalarının gereklerine öncelik

³⁷ Chossudovsky, Michel; *Yoksulluğun Küreselleşmesi*, Çiviyazıları, İstanbul, 1999, s.275

³⁸ Chossudovsky, Michel; *a.g.e.*, 1999, s.301

³⁹ Action Aid; “*Power Hungry: Six Reason to Regulate Global Food Corporations*”, London, 2005, s.38, İnternet:http://www.actionaid.org/documents/power_hungry.pdf.12.03.2006

veren politikalar yerine, merkez ülkeler için kar marjı yüksek papaya, mango gibi egzotik meyveler, taze sebze ve çiçek gibi lüks ürünler üretim zincirleri çerçevesinde üretilirken, nüfusun geniş kesimleri iş güvensizliğinin ardından gıda güvensizliği içinde yaşamaktadır. Örneğin Brezilya'da büyük firmalar bu ürünleri üretilip ihraç ederlerken, temel gıda maddeleri ithal etmek zorundadır ve nüfusun yüzde 40'a yakın kısmı kötü beslenmektedir.⁴⁰Bu sektörde çalışanların yüzde 90'ı kadınlardır ve aynı ürünlerin dış piyasa için üretimi Orta Amerika'da 1985-1992 yılları arasında yüzde 17.2, Güney Amerika'da ise yüzde 48 artmıştır(Brezilya hariç)."⁴¹

Kanlı taylorizm dediğimiz bu emek-sömürü biçimi bir anda birçok çevresel kapitalizmde yaygınlaşmıştır. Çevre ülkelerin çoğunda tarımda ekili alanların neredeyse yüzde 80'i ihracata yönelik üretim için ulus-ötesi şirketlerin kontrolüne geçmiş, bu şirketler üretimi tamamen kendileri denetlerken tüketici fiyatlarını da kendileri belirlemişlerdir. Ayrıca üreticinin kanlı sömürsünden sağlanan düşük maliyetleri tüketiciye yansıtmadıkları için de çok büyük karlar elde etmektedirler. Üreticiye verilen fiyatlarla tüketiciye yansıtılan fiyatlar arasındaki fark açıldıkça üreticilerin yoksulluğu artmakta tekellerin karları ise katlanmaktadır. "Asda Walmart şirketinin 2002 yılında muz fiyatlarını belirlemesini, rekabetçi konumlarını sürdürmek isteyen diğer firmaların izlemesi muz fiyatlarının düşmesine yol açmış, Örneğin KostaRika'da sektörde çalışan işçilerin ücretlerini asgari ücret düzeyinin altına indirmiştir. Kuzey Nikaragua'daki kahve üreticileri, ulus-ötesi şirketlerin fiyat politikaları yüzünden açlıkla karşı karşıya kalmışlardır ve BM bölgede yaşayan 100.000 kişiye gıda yardımı yapmaya başlamıştır. Nestle ve Parmalat şirketlerinin Brezilya'da süt kooperatiflerini satın almalarıyla birlikte 50.000 süt üreticisi sektörden çıkmak zorunda kalmışlardır. Bu şirketlerin doğrudan yatırım yaparak büyük tarım arazilerini ele geçirmeleri ve buralarda dünya piyasalarına yönelik üretim yapmaları, orta ve küçük ölçekli üreticileri topraksız bırakmış ve bu bölgelerde tarım ürünleri fiyatlarının artması, kitleleri dünyanın bir çok çevre bölgesinde açlık sınırına getirmiştir."⁴²

Son olarak bu süreçte en çok tahribat gören bir alan olarak çevre ve ekolojik dengeden de kısaca bahsetmek gerekmektedir. Bu şirketler gittikleri ülkelerde gerek tarımsal üretim için olsun gerek sanayi yatırımlarında maliyetlerini arttırmamak ve daha çok kar edebilmek için çevreyi acımasızca kirletmiş, katletmiş, kimyasal atıklarını ve zehir sızıntılarını sulara karıştırarak doğal yaşamı tehdit etmişlerdir. Virüs gibi gittikleri yerlere hastalık, açlık ve ölüm taşımaktadırlar. Bu konuda Maggdof'un tespiti önemlidir: "Ekolojik bozulma birçok pre-kapitalist toplumda da yaşandı. Ama kapitalizmle birlikte, insan faaliyetinin yaratabileceği ekolojik zararı daha iyi anlamış olmamıza karşın, sorunun yeni bir boyutu mevcut. Ekonomik faaliyetin en önemli hedefi olarak kar ve sermaye biriktirme güdüsü, ekonomik çıkarların politik yaşam üzerinde icra ettiği denetim ve kapitalist ülkelerde geliştirilmiş olan ve insanların çevrelerini, yakın ya da uzak, kasten ya da değil hızla değiştirmelerine neden olan birçok teknoloji, çevre ülkelerinde olumsuz etkilerin kaçınılmaz hale gelmesi demektir. Suyun, havanın ve toprağın kirlenmesi

⁴⁰ Caufield, Catherine; *In the Rainforest*, Picador, Pan Books, Great Britain, 1984, 135.

⁴¹ Demir Purkis, Semra; *a.g.m.*, 2006, s.12

⁴² Demir Purkis, Semra; *a.g.m.*, 2006, s.12

sadece kar elde etme güdüsüyle örgütlenmiş olan üretim sisteminin doğal yan ürünleridir."⁴³ Aslında bir gerçek var ki bu dünya hepimizin ortak yaşam alanıdır. Gerek üretim ilişkilerinin insanı boyuttan çıkması gerekse üretimin ve birikimin tek bir amaca, meta üretimine odaklanması, önce insanı sonra da yaşam alanlarımızı yok etmektedir. Kapitalizm kendisi de bu ortak alanı paylaştığını unutarak aslında bindiği dalı kesmektedir.

SONUÇ

Çalışmamızın başında özet bölümünde de belirttiğimiz üzere "1980 sonrası dünya ekonomik sistemi tamamen değişti; Ulusal pazarlar dışa açıldı; Dünyada tek bir küresel Pazar oluştu. Her ülkede neo-liberal politikalar uygulanmaya başladı. Finans Sermaye dünya kapitalizminin belirleyici gücü haline geldi. Refah devleti çöktü; ulus-devletin ekonomi üzerindeki egemen gücü azaldı. Bu süreçte 'çevresel kapitalizm' gelişmiş kapitalizmin çıkarlarına göre yeniden yapılandırıldı. Sürecin sonunda küresel bir kriz ortaya çıktı. Tüm dünyada istihdam azaldı; işsizlik ve yoksulluk arttı; ülkelerin bütçe açıkları büyüdü; üretim kapasiteleri küçüldü." Biz bu süreci yöntem olarak seçtiğimiz Fransız düzenleme kuramı çerçevesinde irdelemeye çalıştık. Burada bizim için önemli olan artık ekonomilerin birbirinden bağımsız olmasının düşünülmemeyeceği günümüz dünyasında 'çevresel kapitalizm'in işleyişinin mantığının ve krizin bu yapılara yansımalarının genel bir fotoğrafını çekebilmeği.

Bu konuda düzenleme kuramının iç ve dış dinamik ağırlıklı yaklaşımı ve krize yapısal olarak yaklaşımı bize önemli bir açılım sağlamıştır. Bugünkü krizi herhangi bir ülke bazında veya bölgesel soyutlamalarla anlayamayacağımızı, her şeyden önce fotoğrafın bütününe yani kapitalist sistemin işleyiş mantığına bakmamız gerektiğini, bu mantık çevresinde sistemi belirleyen dış dinamiklerin aynı zamanda 'çevresel kapitalizmin' iç dinamiklerini de belirlediğini; gelişmiş kapitalizmden soyutlanmış 'çevresel' bir kapitalizm analizi yapamayacağımızı ortaya koymaya çalıştık. Gerçekten de bugün çevresel kapitalizmde yaşanan süreç ve yapılan düzenlemelerin merkezde, yani gelişmiş kapitalizmde neler olup bittiği ile birebir ilgisi vardır. Bu ülkelerin dünya işbölümünde üstleneceği rol bizzat merkez tarafından veya onun kontrolünde olan IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü, GATT; AB gibi uluslararası kuruluşlar tarafından belirlenmektedir. Merkezin dünya işbölümünü belirleme olanakları bir anlamda ona çevre ülkelerinin geleceklerini ve kaderlerini de belirleme gücü vermektedir. Sadece onların değil aslında bütün insanlığın ve gezegenin de geleceği bu güç ilişkilerine ve merkezin çıkarları doğrultusunda gerçekleşen dünya işbölümüne bağlıdır.

Bu dünya işbölümünde bugün çevresel kapitalizmin rolü merkezde aşırı birikmiş sermayeyi yüksek faiz oranları ile bünyesine çekmek, bu yolla çevreden merkeze önemli oranda bir artı-değer aktarımının gerçekleştirilmesini sağlamak; aynı zamanda kanlı taylorist yöntemlerle emek sömürüsüne dayalı bir dışa-açık büyüme modelini benimseyerek (ihraç ikamesine dayalı birikim rejimi) merkezdeki sermayeyi çevresel kapitalizmin ucuz emeğiyle değerlendirmek; ayrıca ülkelerin ve

⁴³ Magdoff, Harry; *Küreselleşme ve Yaklaşan sosyalizm*, Kalkedon Yayınları, İstanbul, Şubat 2008, s.70

bireylerin kredi edinmelerinde imkanlarda sınır tanımayarak, üretim yapmadan tüketimi pompalayan borca dayalı bir ekonomik modelde açık veren ülkelerin borçlarını fazla veren ülkelere finanse ettirmektedir. Özellikle bu konuda en fazla dış açık veren ABD'nin, Doların dünya ticaretinde başat rol oynaması ve rezerv para olması nedeniyle, kendisi ihracat yapmadan, sırf kur ayarlamalarıyla, başta Çin olmak üzere üretim fazlası veren ülkelere dolaylı yoldan borcunu ödetmesidir. Bu arada artı-değerin kanlı taylorist yöntemlerle yani aşırı emek sömürüsüyle elde ediliyor olması dünyadaki gelir kutuplaşmalarını keskinleştirmiş, bir avuç zenginlinin artan refahına karşılık dünyanın büyük çoğunluğunda -buna merkez ülkelerinin halkları da dahildir- yoksulluk ve sefalet hızla yayılmıştır. Spekülatif kazançların kolay elde edilebilir olması reel üretimi durma noktasına getirmiş, tüm dünyada istihdam azalmış, işsizlik artmıştır.

Sonuçta üretimin amacının insan ihtiyaçlarını karşılamaktansa sermaye birikimi sağlamak olduğu bir süreç işlemektedir. Sermayenin daha çok kazanması uğruna insani değerler ayaklar altına alınmakta, ekolojik denge bozulmakta, yaşam alanlarımız yok edilmekte, çevre katliamları sürmektedir. Aslında kapitalizm kendi bindiği dalı kesmektedir; Bugün komşusunun kapısının önüne süpürdüğü pislikler, yarın yaşanacak tek bir temiz alan kalmadığında kendi hayatını da tehdit edecektir. Aynı şekilde bugün yoksullaştırdığı insanlar bir gün gelip hiçbir şey alamayacak duruma geldiğinde kendisinin üretebiliyor olmasının da bir değeri kalmayacaktır. Şöyle bir soru sorarak bitirelim öyleyse, insanlığın ve yaşamın yok olduğu bir dünyada büyüyen sermayenin ve zenginliğin bir anlamı olacak mıdır peki?

KAYNAKLAR

- Action Aid; “*Power Hungry: Six Reason to Regulate Global Food Corporations*”, London, 2005
- İnternet:http://www.actionaid.org/documents/power_hungry.pdf.12.03.2006
- Adda, Jacques; *Ekonominin Küreselleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005
- Arın, Tülay; “*Kapitalist Düzenleme, Birikim Rejimi ve Kriz II:Az gelişmiş Kapitalizm ve Türkiye*”, 11. Tez Kitap dizisi, Uluslararası Yayıncılık, İstanbul, 1986, ss.73-86l
- Baran, Paul ve Sweezy, Paul; *Tekelci Kapitalizm*, Ankara: Doğan Yayınevi, 1970
- Body, Raford ve Crotty, James; “*Class Conflict and Macro-Policy: The Political Business Cycle*”, Review of Radical Economics. 7, No.1, 1975
- Boratav, Korkut; “*Dünya Ekonomisi ve Türkiye'ye Yansımaları*”, İktisat Dergisi, Özel sayı:488-489, İstanbul, 2007, ss:36-59
- Brenner, Robert; *Ekonomide Hızlı Büyüme ve Balon*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007
- Caufield, Catherine; *In the Rainforest*, Picador, Pan Books, Great Britain, 1984
- Chossudovsky, Michel; *Yoksulluğun Küreselleşmesi*, Çiviyazıları, İstanbul, 1999

- Cogoy, Mario; “*The Fall in the Rate of Profit and the Theory of Accumulation*”, BCSE, Kış, 1973, ss.52-67
- Cogoy, Mario; “*Les Théories néo-marxistes, Marx et l’accumulation du capital*”, Les Temps Modernes, Eylül-Ekim, 1972, s.396-427
- Demir Purkis, Semra; “*Çevre ve Yarı-çevre Ülkelerde Ekonomide Enformelleşme ve Marjinalleşme Süreçleri*”, İktisat Dergisi, Sayı: 479-480, İstanbul, 2007, ss.5-18
- Gillman, J.; *Prosperity in Crisis*, New York: Marzani and Munsell, 1965
- Glyn, Andrew ve Sutcliffe, Bob; *British Capitalism, Workers and the Profit Squeeze*, London,: Penguin Boks, 1972
- Hardt, Michael; Negri, Antonio; *İmparatorluk*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2008
- Keynes, J.M; *The General Theory of Employment, Interest and Money*, The MacMillan Pres, London, 1973
- Lipietz, Alain; “*Uluslararası İşbölümünde Yeni Eğilimler*”, Toplum ve Bilim, Birikim Yayınları, İstanbul, 1993, ss.58-83
- Lipietz, Alain; “*Dünya Çapında Fordizme Doğru*”, *Dünya Kapitalizminin Bunalımı İçinde*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1988
- Magdoff, Harry; *Küreselleşme ve Yaklaşan sosyalizm*, Kalkedon Yayınları, İstanbul, Şubat 2008
- Mage, S.H.; *The Law of the Falling Tendency of the Rate of Profit*, Yayınlanmamış doktora tezi, Columbia Üniversitesi, 1973
- Mattick, Paul; *Marx and Keynes*, Boston: Porter Sargent, 1969
- O’Connor, James; *The Fiscal Crisis of The State*, New york: St. Martin’s Pres, 1973
- Offe, Claus; “*The Theory of the state and the Problem of policy Formation*”, Yayınlanmamış ely., 1974
- Offe, Claus; *The structural Problem of the State*”, Yayınlanmamış ely., 1973
- Özdemir, Süleyman; *Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti*, İTO Yayınları, No: 57, İstanbul, 2007
- Öztark, Faik; “*Dünya ekonomisi ve Türkiye’ye Yansımaları*, İktisat Dergisi, Özel sayı: 488-489, İstanbul, 2007, ss.36-59
- Petras, James; Veltmeyer, Henry; *Çok Uluslu Şirketler Yargılanıyor: Yabancı Sermayenin Tahribatları*, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2006
- Sweezy, Paul; *Kapitalizm Nereye Gidiyor*, K.y.: Ağaoğlu Yayınevi, 1970
- Şahin, Çiğdem; *Kapitalizm ve Yoksulluk*, Çiviyazıları, İstanbul, 2000
- Wallerstein, Immanuel; “*Kapitalist Dünya Sisteminin Yükselişi ve Geleceği*”, Dünya Ekonomisi, Bunalım ve Siyasal Yapılar, Belge Yayınları 23, İstanbul, 1983
- Wright, Erik Olin; “*Marksist Birikim ve Bunalım Teorisinde Almaşık Perspektifler*”, *Dünya Kapitalizminin Bunalımı içinde*, Derleme: N. Satlıgan
- ve S. Savran, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1988, ss.172-218
- Yaffe, David; “*The Maxian Theory of Crisis, Capital and the State*”, Economy and Society, 1973a, ss.186-232